

Sanatta Estetik Deneyime Yönelik Bir Süreç Tasarım Modeli: Estetik Bilişselcilik

A Process Design Model for Aesthetic Experience in Art: Aesthetic Cognitivism

Kerim LAÇINBAY

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim
Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi
Bölümü, Resim-İş Eğitimi Ana Bilim
Dalı, Ankara, Türkiye

Öz

Estetik bilişselcilik, sanat nesnelerinin insanların zihinsel süreçlerini etkileyebileceği ve yeni bilgi edinmelerine katkıda bulunabileceği düşüncesini temel alan önemli bir yaklaşım modelidir. Bu alandaki çalışmalar, insanların sanat nesneleriyle duygusal ve bilişsel etkileşimlerinin nasıl gerçekleştiğini anlamaya yöneliktir. Sanat nesnelerinin, insanların duygularını nasıl etkilediği, yeni bilgi ve deneyim kazanmalarına nasıl katkı sağladığı ve sanat eserlerine karşı duyulan merakın bu süreçte nasıl rol oynadığı gibi konular, estetik bilişselcilik çalışmalarının odak noktaları arasındadır. Estetik bilişselcilik, sanatın insanlar üzerindeki etkilerini anlamak ve onların sanat deneyimini daha derinlemesine incelemek için önemli bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışma, estetik bilişselcilik perspektifinden sanat eserlerinin algılanışı, deneyimlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerini inceleyen betimsel bir araştırmadır. Estetik bilişselcilik ile ilgili alan yazın incelenmiş ve sanatın bilişsel ve duygusal süreçlere etkisini temele alan "Estetik Beğeni ve Estetik Yargı Modeli" üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, sanat nesnelerinin insanların düşünsel kapasitelerini genişletebileceği ve onlara yeni bakış açıları sunabileceği vurgulanmıştır. Estetik bilişselcilğe göre sanat, insanlara farklı düşünme biçimleri, duygusal deneyimler ve bakış açıları sunarak iç dünyalarını keşfetmelerine, duygularını ifade etmelerine ve düşüncelerini şekillendirmelerine ve dünyayı farklı perspektiflerle görmelerine yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sanatlar, Estetik Bilişselcilik, Estetik Deneyim, Algılama.

ABSTRACT

Aesthetic cognitivism is an important approach model based on the idea that art objects can affect people's mental processes and contribute to the acquisition of new knowledge. Studies in this field aim to understand how people's emotional and cognitive interactions with art objects are realized. Matters such as how art objects affect people's emotions, how they contribute to the acquisition of new knowledge and experience, and how curiosity about works of art plays a role are among the focal points of aesthetic cognitivism studies. Aesthetic cognitivism offers an important approach to understanding the effects of art on people and analyzing their experience of art in more depth. This study is descriptive research that examines the perception, experience, and evaluation processes of artworks from the perspective of aesthetic cognitivism. The literature on aesthetic cognitivism was examined and the focus was on the "Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgement Model" based on the effect of art on cognitive and emotional processes. In this context, it is emphasized that art objects can expand people's intellectual capacities and offer them new perspectives. According to aesthetic cognitivism, art can help people explore their inner states, express their emotions, shape their thinking, and see the world from different perspectives by offering them different ways of thinking, emotional experiences, and perspectives.

Keywords: Visual Arts, Aesthetic Cognitivism, Aesthetic Experience, Perception.

Geliş Tarihi/Received 04.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 22.03.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 31.03.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Kerim LAÇINBAY
E-mail: kerimlacinbay@gazi.edu.tr

Cite this article: Laçınbay, K. (2024). A process design model for aesthetic experience in art: Aesthetic cognitivism. *Art Vision*, 30(52), 88-94.
<https://doi.org/10.32547/artvision.1446722>

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Estetik, güzel kavramı üzerine sistemli düşünmenin bir bilimi olarak felsefenin başlıca konu alanlarından birisi olmakla birlikte; güzelin algılanışını ve deneyimlenmesi gibi özellikleri ile de psikolojinin ilgi alanları arasındadır (Elliott, 1966; Kagan, 1982). Güzelin algılanış biçimleri; felsefe, psikoloji, sinirbilim alanları başta olmak üzere görsel sanatlar eğitiminin de başlıca ilgi ve kapsam alanları arasında yerini almaktadır. Estetik bir değer ve bilişsel bir varlık göstergesi olarak sanat nesnesi, bu alanların tümüyle disiplinlerarası bir etkileşime sahiptir.

Antik Çağ filozoflarından; Platon ve Aristoteles, Orta Çağ düşünürlerinden Augustinus ve Thomaso; Yeni Çağ düşünürlerinden Immanuel Kant, Hegel ve Schiller; Yakın Çağ düşünürlerinden ise, Lukacs ve Adorno estetik üzerine önemli yaklaşımlar ortaya koymuş başlıca figürlerin birkaçını oluşturmaktadır. Estetik, yaygın anlamda bilindiği üzere felsefi kavramsallığı bakımından, Baumgarten'in çalışmalarıyla ortaya çıkmış ve Immanuel Kant ile psikolojik temelleri bakımından genişlemiştir (Yetkin, 1972). 18. Yüzyılın iki önemli düşünürü Baumgarten ve Kant'tan önce, David Hume ve Edmund Burke gibi düşünürler güzellik ve yüce konularında deneysel ve felsefi açıdan incelemişlerdir (Coccagna vd., 2020). 19. Yüzyılda ise, Gustav Fechner, bireylerin estetik tercihlerini araştırmak için fizik ve psikolojiyi bir araya getirerek deneysel estetiğin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Nesnelere hangi fiziksel özelliklerinin özünde estetik tercih tepkisi yarattığını araştırmayı amaçlamıştır (Coccagna vd., 2020). Estetik algılama konusunda önemli bir düşünür olan Immanuel Kant (1724-1804), Yargı Yetisinin Eleştirisi'nde estetik algılamanın aşamalarını ortaya koyan ilk ve önemli örnekler arasındadır (Kant, 2016). Kant, güzelin algılanmasını kısımlar altında incelemiş ve bu kısımlardan yola çıkarak estetik algılamayla ilgili anlamlı tezler ortaya koymuştur. Kant'ın ardından Gustav Fechner (1801-1887) estetik algılamanın deneyselliği üzerine araştırmalar yapmıştır. Fechner, bireyin sosyal hayatı içinde yer alan nesnelere ölçüleri ve oranları ile estetiğin algılanış biçimlerini deneysel olarak araştıran ilk düşünürler arasındadır. Güzeli algılama ve güzelden haz almada belirleyici değer olarak nesnenin ölçülerine odaklanmıştır. Mektup zarfları, kapılar, kitap ciltleri, tuğlalar gibi nesnelere üzerinden algısal deneylerle algılama üzerindeki estetik kriterleri belirlemiştir.

Bir sanat nesnesinin onu ortaya koyan sanatçı ve estetik alımlayıcısı üzerinde hedonik (hazcı) bir çekiciliği vardır (Matthen, 2017). "Sanat nesnesinin oluşturduğu bu haz, onun estetik yapısından mı, yoksa onu ortaya koyanın ya da izleyicisinin önceki deneyimlerinden mi kaynaklanıyor?" sorusu sanat nesnesine düşünce temelli yaklaşımları da beraberinde getirmiştir (Coccagna vd., 2020). Diğer bir ifadeyle sanat nesnesinin oluşturduğu bu haz, onun estetik kimliğinin ya da epistemik kimliğinin bir sonucu mu? Yoksa tüm bunlardan bağımsız olarak estetik öznenin ya da alımlayıcının estetik deneyimlerinin sonucu mu? Çağdaş estetiğin temel tartışmalardan biri olan bu soru, tümüyle estetik bilişselcilik ile ilgilidir. Bir yandan estetik bilişselcilik, sanat nesnelere dünya hakkında önemli bir bilgi kaynağı olarak hizmet ettiğini (epistemik iddia) ve bu şekilde edinilen bilginin bir sanat eserinin estetik değerine katkıda bulunduğunu (estetik iddia) savunur (Kuplen, 2023).

Güzelin, sanat nesnesi üzerinden sorgulanışı ve anlamlandırma girişimleri, tarihin her safhasında olduğu gibi yaşadığımız çağda da sanatın kuramsal ve uygulamalı yanlarını ilgilendirecek şekilde güncelliğini devam ettirmektedir. Estetik bilişselcilik araştırmaları bu kapsamdaki en güncel örnekler arasında yer almaktadır. Batı'da 2000'li yıllarla birlikte, sanat eğitimcilerinin, psikologların, sinirbilimcilerin estetik bilişselcilik alanında sıklıkla disiplinlerarası araştırmalar yaptıkları görülmekte olup (Leder vd., 2004; Christensen vd., 2023; Kuplen, 2023); ülkemizde de, bu araştırma ile birlikte kavramın tanınmasına ve yeni araştırmalar için yaygınlık kazanmasına katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu çalışma, tarihsel bir perspektif içinde estetikte güncel bir yaklaşım modeli olarak ortaya çıkmış olan estetik bilişselciliğin önemini ortaya koymayı amaçlayan betimsel bir araştırmadır.

Yöntem

Bu araştırma, alan yazın taramasına dayalı olup, betimsel modelde hazırlanmıştır. Grant & Booth (2009) alan yazın araştırmasını, kuramsal araştırmalarda kullanılan başlıca yöntemlerden biri olarak ifade etmişlerdir. Alan yazın taramalarında genellikle temel bir konu veya kavram ile ilgili yakın geçmişte yapılan çalışmalara yer verilerek elde edilen bulgular çeşitli kavramlar veya temalar altında sunulur (Grant ve Booth, 2009). Alan yazın taraması, belirlenen bir konuya ilişkin önceki çalışmaların bulgularının, ilgili araştırma probleminin önceki çalışmalarda ne şekilde cevaplandırıldığının ortaya koyulmasını sağlar (Büyüköztürk vd., 2009). Bu çalışmada, ilgili alan yazın incelenerek, estetik bilişselci bir bakış açısıyla farklı perspektiflerden dünyaya bakmanın teşvik edilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Estetik Bilişselcilik

Estetik bilişselcilik, sanat nesnelere algılanması, anlaşılması ve değerlendirilmesi süreçlerini inceleyen, sanat eğitiminde estetik farkındalığın kavratılması için kullanılabilir bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın oluşumunda; sanat, felsefe, psikoloji ve sinirbilim gibi disiplinlerin katkıları bulunmaktadır. Bu yaklaşım, sanat nesnelere insan zihninde nasıl işlendiğine, nasıl anlamlandırıldığına ve değeri üzerine odaklanır (Christensen vd., 2023). Estetik ve estetik belirleyicilerin bilişsel süreçlerinin incelenmesi, genellikle deneysel psikolojideki en eski ikinci disiplin olarak kabul edilir. Fechner, Estetiğe Giriş (Vorschule der Aesthetik) adlı kitabı ile, bu araştırma alanının kurucusu olarak kabul edilir. Fechner, titiz bir metodoloji kullanma ve nesnel uyaran özellikleri ile estetik tepkiler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarma arzusunu vurgulamak için bu alanı "deneysel estetik" olarak adlandırmıştır (Graf & Landwehr,

2015). Estetik bilişselcilik, Kant'a kadar uzanmasına rağmen, bu kavram ilk olarak Berlyne tarafından 1960 yılında yayımlanan çalışmada ortaya atılmıştır. Berlyne'nin bu çalışması, estetik deneyimlerin bilişsel süreçlerle ilişkili olduğunu ve sanat eserlerinin insanların zihinsel anlayışını geliştirebileceğini vurgulamıştır. Bu çalışma, estetik bilişselcilik kavramının temellerini atmış ve ilerleyen yıllarda bu alanda yapılan araştırmaları etkilemiştir (Berlyne, 1960).

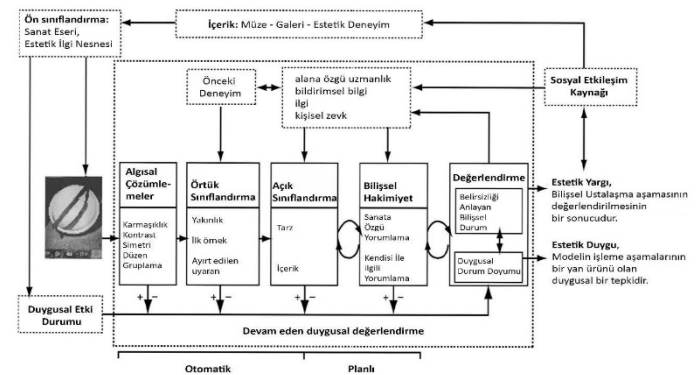
Estetik bilişselcilik, sanatın sadece insanların duygusal tepkilerine değil; aynı zamanda düşünsel süreçlerini de etkileyebileceğini ve düşünme biçimlerine yön verebileceğini vurgular. Bu kavram, sanat nesnelerinin insanların zihinsel süreçlerini nasıl etkilediği ve estetik deneyimlerin nasıl bilişsel gelişime katkı sağladığı gibi konuları araştırmak için önemli bir çerçeve sunar (Marmodoro, 2020). Bu yaklaşıma göre, sanat nesnelere, alımlayıcılar için zihinsel bir etkileşim ve anlam aracına dönüşebilir (Seeley, 2013). Diğer bir deyişle, estetik bilişselcilik sanatın bireyde sadece romantik bir deneyim oluşturmasının ötesinde, insan zihninde derin etkiler bırakan bir etkinlik olduğunu savunur. Bu bakımdan sanat nesnelere hem onu ortaya koyan özünde, hem de onunla iletişime geçen alımlayıcıda derin düşünceler uyandırabilir ve onlara yeni bakış açıları sunabilir (Graham, 1996).

Estetik bilişselcilik, sanat nesnelerinin algılanması ve yorumlanmasında bilişsel süreçlerin rolünün önemini vurgular. Örneğin, bir sanat nesnesinin üzerinde düşünüp değerlendirme yaparken; dikkat, bellek, duygusal tepkiler ve önyargılar gibi bilişsel süreçlerin nasıl etkili olduğunu incelemek estetik bilişselcilik açısından önemlidir (Christensen vd., 2023). Ayrıca, estetik bilişselcilik, sanat nesnelerinin insanların düşünce yapısını nasıl etkilediğini ve sanatın insanların düşünsel kapasitesini nasıl genişletebileceğini araştırır. Sanatın bilişsel değerini sadece doğru bilgi edinme süreci olarak değil, mevcut bilgiyi derinleştirme ve duygusal anlayışı artırma süreci olarak da görmektedir. Bu yaklaşım, sanat eserlerinin insanların düşünsel kapasitelerini genişletme potansiyeline odaklanarak, bilişsel değeri daha geniş bir çerçevede ele almaktadır (Gibson, 2008).

Estetik bilişselciliğin temel iddialarından biri, sanatın yeni bilgi ve deneyimi teşvik edebileceğidir. Bu iddia, öncelikle edebi sanatlara ilişkin felsefi tartışmalara dayanmaktadır (Graham, 1996). Plastik sanatlar alanındaki varsayımlar ise, bu felsefi tartışmaların ardından ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, edebi sanatları temel alsa da iddiaları tüm sanat türlerine genellenebilir (Christensen vd., 2023). Bazı estetik bilişselciler, sanatın insan deneyimlerine yönelik nitelikli farkındalık sağlayabileceğini ve insanların dünyayı

algılama biçimini değiştirebileceğini (tutum ve duygular gibi) ve sanatın dünya hakkında gerçekler sunabileceğini savunmaktadır (Baumberger, 2013). Bu görüşe karşı çıkanlar ise, sanatın sadece kendi özü ve iç dünyası ile ilişkili yenilikleri doğurduğunu öne sürmektedir (Diffey, 1995). Estetik bilişsel süreçler, sanat motivasyonu ile yakından ilişkilidir. Beyin bölgeleri arasındaki entegrasyon, özellikle merak ve merakın doymu ile ilişkilendirilen varsayılan mod ağı (Default Mode Network (DMN)) ve ödül sistemleri arasında gerçekleşir. Bu beyin bölgeleri, bilgi edinme ile ilişkilendirilirken aynı zamanda estetik beğeni ile ilişkilendirilir. Estetik beğenin, bilgi edinmeden daha erken bir süreçte gerçekleşebileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, bazı insanlar sanatla etkileşime girmeye daha yatkın olabilir ve bu duruma çevresindekilerden daha fazla öğrenmeye motive olabilirler. Bir kişinin bir sanat eserine ilgi veya hayranlık ile tepki vermesi, sanat bilgisine ve kişiliğine bağlıdır. Dolayısıyla, estetik bilişsel süreçler, sanat motivasyonu ve öğrenme arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak için önemli bir rol oynamaktadır (Christensen vd., 2023).

Estetik bilişselcilikle ilgili sanatsal etkileşim süreçlerini düzenlemek için çeşitli modeller alan yazında yer almış olmasına rağmen, Leder ve arkadaşlarının (2004) ortaya koydukları *Estetik Beğeni ve Estetik Deneyim Modeli (A Model of Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgments)* bir yol gösterici olarak kullanılmaktadır. Bu modelde, bireyin bir sanat nesnesiyle karşılaştığında yaşadığı farklı estetik deneyimlerin ve bu deneyimlere bağlı olarak ortaya çıkan sonuçların zaman içindeki seyri açıkça belirtilmektedir. Model, estetik deneyimlerin beş aşamadan oluştuğunu (Algısal Çözümlemeler, Örtük Sınıflandırma, Açık Sınıflandırma, Bilişsel Hakimiyet ve Değerlendirme) öne sürmektedir. Ayrıca model, estetik duygu ve estetik değerlendirmeleri birbirinden ayırmaktadır (Leder vd., 2004).

Görsel 1.

Estetik Beğeni ve Estetik Yargı Modeli (Orijinal İngilizce Adı: "A Model of Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgments" (Leder vd., 2004).

Bu psikolojik modelde, estetik deneyimlerde ve estetik değerlendirmelerde yer alan bir dizi işlem aşaması sistemli biçimde gösterilmektedir. Ayrıca, her aşamadaki süreçleri etkileyen önemli değişkenler sistemli biçimde ele alınmaktadır. Burada, estetik deneyimlerin bilişsel ve duygusal bakımdan sistematik bir işlem oluşturduğu, genellikle sanata özgü olduğu ve birçok durumda hem hoşnut edici hem de öz-ödüllendirici olduğu gösterilmektedir. Sanata maruz kalma, algılayıcıya eseri başarılı bir şekilde sınıflandırma, anlama ve bilişsel hakimiyet oluşturma konusunda kapsamlı bir durum oluşturmaktadır. Bu sürecin bütünü ise, estetik deneyim olarak adlandırılmaktadır (Leder vd., 2004). Dolayısıyla; her bir estetik deneyim, sürekli olarak dönüşen duygusal durumlara eşlik eden bilişsel bir süreçtir. Duygu ve bilinç karşılıklı olarak etkileşime girerek estetik duyguya dönüşmektedir (Markovic, 2012). Bir sanat nesnesi üzerinde bilişsel hakimiyet kazanmak, daha sonra karşılaşılabilecek sanat nesnelere hakkında deneyim sahibi olmaya imkân sağlayacağından süreç bütünüyle bir motivasyonun kaynağıdır. Uzun vadede, bu tür motivasyon, sanata olan ilgiyi artırmaktadır (Laçınbay, 2020). Bu nedenle, sosyal hayattaki her alımlayıcının sanat nesnelere yönelik bilişsel hakimiyet geliştirmesi önemlidir. Modelin estetik yargı ve estetik duygu olmak üzere iki farklı çıktısı bulunmaktadır. Model, algılayıcının bilişsel sistem içindeki süreçlerini anlama üzerine odaklanmıştır. Bununla birlikte, dış değişkenler de kısaca ele alınmaktadır (Leder vd., 2004).

Modelin sol alt kısımda belirtilen görsel sembolik olarak sanat nesnesini temsil etmektedir. Burada her bir sanat nesnesi bilişsel süreç için bir girdi sağlamaktadır. Model kapsamında bir nesnenin sanat nesnesi sayılabilmesi ve durumun geçerliliğini-güvenirliliğini artırabilmesi için araştırmacılar müze veya bir sanat galerisinde görülerek bilişsel sürece bağlam oluşturmak için dahil edilmesi gerektiğini önermektedir (Leder vd., 2004). Diğer bir deyişle, estetik deneyim, estetik nesneyi içeren bir alanda yaşandığında çok daha anlamlı hale gelir. Sanat mekânında bir sanat nesnesi ile karşılaşan bireyde “Duygusal Etki Durumu” oluşur. Zihin, burada ilk olarak algısal çözümlenmeler yapmaya yönelir. Alımlayıcının önceki sanat deneyimleri, bildirimsel bilgi durumu, alana olan ilgisi ve motivasyonu sırasıyla; onun örtük bilişsel sınıflandırma ve açık bilişsel sınıflandırma yapmasını ardından da bilişsel bir hakimiyet oluşturmalarını ve değerlendirme yapmasını sağlar. Üst bilişsel bir beceri olan bildirimsel bilgi, alımlayıcının konu hakkında kendi sahip olduğu yeterlikleri ifade eder (Özsoy, 2008). Bunun yanı sıra, bireylerin sanat nesnelere yönelik merak, arzu, istek gibi motivasyon durumları da onların estetik deneyim süreçlerini

yönlendirir (Cervera vd., 2020). Bu yaşantının sonucunda ise; bilişsel bakımdan bir estetik yargı, his olarak da bir estetik duygu oluşturur. Bu aşamalar şu şekilde açıklanabilir:

Algısal Çözümlenmeler

Bir sanat nesnesi, estetik alımlayıcıda ilk olarak algısal olarak çözümlenir. Yani alımlayıcı sanat nesnesinin optik bakış açısına dayalı görüntüsü (ön yapısı) ile ilk iletişimi kurar. Sanat nesnesi ile karşılaşan alımlayıcının anlık suskunluk durumu ilk olarak onu biçim üzerinde düşünmeye sevk eder (Fiedler, 2017). Genellikle eserde ilk olarak “vurgulanan” algılanır. Bu vurgulama, renk veya rensizlik olabileceği gibi, hacim farklılığı veya bir başka biçimsel unsur olarak da görünebilir. Sanat nesnelere üzerine yapılan psikolojik çalışmaların çoğu eserin ön yapısına ilişkin algısal durumlara odaklanmıştır (Reber, Wurtz & Zimmermann, 2004; Ishai, Fairhall & Pepperell, 2007). Sanat nesnesi üzerinde yapılan bazı basit algısal değişiklikler insanların bir nesneyi diğerine oranla tercih etme düzeylerini ve eğilimlerini göstermektedir (Carroll, Agarwala & Agrawala, 2010).

Karmaşıklık: Ön yapı bakımından orta düzeyde algısal karmaşıklığa sahip kompozisyonların, çok karmaşık veya doğrudan anlaşılabilir olanlara oranla daha çabuk algılanabilmesi durumudur.

Kontrastlık: Sanat nesnesinde kontrastlıklar biçimsel ön yapıda en çok dikkat çeken özelliklerden biridir. Bilişsel bakımdan; hacim, renk, yön ve leke kontrastlıklarındaki küçük farklılıklar bile estetik tercihleri etkileyebilir. Net kontrastlıklar estetik tercih eğilimini tetikleyebilir.

Simetri: Hem sıradan görsel nesnelere hem de sanat nesnelere öncelikle algılanır. Zihnin otomatik işlem gerçekleştirerek simetrik olanı genellikle simetrik olmayana tercih eder (Weichselbaum, Leder & Ansorge, 2018). Algısal simetri estetik yargılarda önemli bir değişkendir.

Gruplama ve Düzen Oluşturma: Sanat eserlerinin algısal analizinde gruplama ve düzen ile ilgili değişkenler hızlı ve otomatik olarak ortaya çıkarılır. Örneğin renk, zihinde görsel uyarıların işlenmesinin ilk aşamalarında ortaya çıkan ve estetik tercihleri etkileyebilen bir algısal belirleyicilerden biridir. Bununla birlikte leke, çizgi dağılımı da görsel algıdaki gruplamaları etkiler. Estetik olarak tercih edilen görsel yapıların belirlenmesinde Gestalt ilkeleri önemli rol oynar (Klapp & Jagacinski, 2011).

Genel olarak, sanat eserlerinin algısal olarak çözümlenmesi, estetik tercihlere ve yargılara katkıda bulunan çeşitli görsel özelliklerin hızlı bir şekilde işlenmesini içerir.

Örtük Sınıflandırma

Estetik algılama süreci, görsel özelliklerin bilinçaltı seviyede algılanıp işlendiği ve estetik yargıları etkilemek için örtük hafıza etkilerine sahiptir (Leder vd., 2004). Bu sistem, otomatik olarak zihnin arka planında çalışır (Weichselbaum vd., 2018). Örneğin; Piet Mondrian (1872-1944) ve Kazimir Malevitch (1879-1935) gibi bazı görsel sanatçılar çalışmalarında geometrik düzen oluşturmak için sıklıkla sanata özgü olan ve insanın algısal sisteminden yararlanan bu örtük özellikleri kullanmışlardır. Bu bağlamda, gizil olarak estetik tercihleri etkileyen iki temel unsur ‐aşinalık (yakınlık)‐ ve ‐ilk örnek uyarıcı (prototip uyarıcı)‐ olma durumudur. Aşına olma durumu, sanat nesnesine yönelik maruz kalınan benzer deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durum, estetik tercih sonucu deneyimlenmiş olan nesneyi yönetimde olumlu sonuçlar göstereceği gibi, bu estetik nesnenin sıklıkla tekrarlarının görüldüğü için estetik tercih edilmeme sebebi de olabilir (Leder vd., 2004). Estetik deneyim sıklığı arttıkça aşinalık da artar. Sanatçı tarafından yaratılacak yeni eserlerin sanatçıya aşına bir alımlayıcı tarafından sanatçının daha önceki bir sanat nesnesine çok fazla benzerlik göstermesi, alımlayıcının estetik tercih motivasyonlarında olumsuz etkiler oluşturabilir. Bu durum, sanat nesnesinin biricikliğine aykırı bir durum olarak örtük olarak tercih edilmemesine neden olabilir. Örtük sınıflandırmanın bir diğer gizil gücü ise, sanat nesnesinin ilk örnek uyarıcı (prototip uyarıcı) olma durumudur. Görsel düzen veya üslup bakımından ayırt edilen uyaran olma özelliğine sahip ve ‐farklı, özgün‐ olarak nitelendirilerek karşılaşılan sanat nesneleri bu özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda ilk örnek olma durumu özgünlük ve biriciklik bakımından örtük bir zihinsel duruma karşılık gelmektedir. Estetik deneyimin daha kapsamlı biçimde anlaşılabilmesi için bu üç gizil sınıflandırma kavramının farkında olunması gerekmektedir (Leder vd., 2004; Weichselbaum vd., 2018).

Açık Sınıflandırma

Modelin açık sınıflandırma aşaması, işlemlerin temel olarak alımlayıcının sanatsal donanımı ve bilgi düzeyi tarafından etkilendiği bir adımı ifade eder. Kısıtlı sanatsal bilgiye sahip alımlayıcılar, eserde neyin betimlendiği gibi ön yapıya ait kavramlarla ilgilenebilir. Bu durum açık sınıflandırma açısından temel düzeyde basit tanımlarla ‐yalnızca görünen‐ ile açıklanabilir. Bu açık sınıflandırma, biçimsel olarak ön yapı yorumuna imkân tanırken, öze ilişkin arka yapı çözümlemesine olanak sağlamayabilir (Yeh & Peng, 2019). Ancak estetik deneyimler sonucundaki uzmanlık arttıkça eserin sanatçısına olan farkındalık, eserin tarihsel önemi, içeriğin yorumu, üslup özellikleri gibi açık sınıflandırmanın niteliği genişler (Leder vd., 2004).

Deneyimli alımlayıcılar, eserleri sadece görsel içerikleriyle değil, aynı zamanda belirli bir sanat dönemini, benzer üsluba sahip sanatçıların isimlerini tanıyarak da eserleri tanımlayabilirler. Bu estetik çözümlenmede yeniliğe duyulan ihtiyaç etkili olabilir. Ayrıca, sanatçının tarzındaki değişimlerin alımlayıcı tarafından tanınması da açık sınıflandırmada rol oynayabilir. Estetik nesne üzerindeki imgelerin alışlagelmiş temsillerinden farklılık gösteren yönlerinin tanınması, bir eserin gerçek niteliğinin anlaşılmasına da katkıda bulunur. Sanat bilgisindeki entelektüel birikim, açık sınıflandırmanın sonuçlarını şekillendirmede önemli bir rol oynar. Bu bakımdan açık sınıflandırma aşaması, sanatsal birikimin estetik deneyimlerde bilişsel işlemleri nasıl etkilediğini incelemenin önemini vurgular.

Bilişsel Hakimiyet ve Değerlendirme

Bilişsel Hakimiyet ve Değerlendirme işlem basamaklarının her ikisi de geri bildirim döngüsü oluşturduğundan birbiriyle yakından bağlantılıdır (Leder vd., 2004). Değerlendirme aşaması, bilişsel hakimiyet başarısını belirleyerek estetik sürece rehberlik eder. Ayrıca, geriye dönük döngü aracılığıyla, bilgi işlemeyi yeniden başlatır. Değerlendirme, öznel olarak yeterince başarılı deneyimlenmediğinde, bilgi işleme sistemi otomatik olarak önceki aşamalara yönlendirilebilir. Bu kapsamda uzmanlık düzeyi bilişsel hakimiyet ile doğru orantılıdır. Sanatsal deneyim sıklığı yüksek alımlayıcılar, sanat nesnelerin bilişsel hakimiyetlerini biçim ve öz ile ilişki kurarak ele alırken, naif izleyiciler daha çok görsel biçime veya benzer dış referanslara başvurmaktadır.

Alımlayıcılar biçim bakımından çok çeşitlilik barındıran veya doğrudan anlaşılması güç bir sanat eseriyle karşılaştıklarında, sanatı ya da sanatçının amacını anlamalarını engelleyen bir bilgi boşluğu ile karşılaşabilirler. Sanatın duysal olarak algılanabilen yönleriyle (renk, biçim, kompozisyon kullanımı gibi) ilgilenebilir ve bu durumlardan keyif alabilirler. Ancak sanat nesnesi üzerinde tam olarak anlamadıkları bir şeyler olduğunu da fark edebilirler. Burada, sanatçı hakkında ön bilgi sahibi olmak, sanat nesnesinin yapıldığı kültürel bağlamı tanımak, sanatçının amacını bilmek ya da onunla ilgili bir eleştirmenin analizini okumak bu boşluğu doldurabilir. Sanat motivasyonuna sahip, meraklı insanların bu bilgiyi arama ve estetik deneyimlerini geliştirme olasılığı daha yüksektir (Kenett, Humphries & Chatterjee, 2023).

Günümüzde deneysel estetik çalışmaları da bir sanat nesnesini tüm yönleriyle çözümlenerek anlamının beyindeki ödüllendirme merkezlerini aktive ettiğini ortaya koymuştur (Zeki, 1999). Başarılı bilişsel hakimiyetin beyindeki ödüllendirme merkezlerini nasıl etkilediğini

ortaya çıkarmak için beyin görüntüleme teknolojileri aracılığıyla tespitler yapılmaktadır. Günümüzde araştırma sıklığı giderek artan ve yaygınlık kazanma eğilimde olan deneysel estetiğe dayalı araştırmalar tam da bu konu ile ilgili disiplinlerarası bir yaklaşımı ortaya koymaktadır (Ishizu & Zeki, 2013; Zeki vd., 2020).

Sonuç

Estetik özne açısından sanat nesnelere kurgusalıdır, yani orada anlatılan veya sunulan ifadeler, karakterler ve durumlar sanatçının imge dünyasından ibarettir. Bu imgeler, bir kompozisyon içinde bütünlüğe kavuştuğunda eserin senaryosunu oluşturur. Alımlayıcı açısından ise, sanat nesnesi sanatçının duygu ve düşünce dünyası ile iletişim kuracağı bir göstergedir. Onun için sanat nesnesi estetik ve epistemik bir anlam oluşturabilir. Alımlayıcı, sanat nesnesi üzerinden sanatçı ile iletişimini; kendi bildirimsel bilgisi, ilgisi, zevki ve estetik deneyimleri aracılığıyla oluşturur. Her iki figürü yeniden buluşturan duygu ise, bu estetik deneyim sonucu ortaya çıkan “haz” durumudur. Haz, sanatçıyı yeni sanat nesnelere yaratmaya; alımlayıcıyı ise, bu nesnelere buluşarak yeni estetik deneyimler oluşturmaya sevk eder.

Estetik bilişselcilik, temelinde sanattan elde edilebilecek bilgi ve deneyimin doğası incelendiğinde, sanat eserlerinin insanların zihinsel süreçlerini etkileyebileceği ve yeni bilgi edinmelerine katkıda bulunabileceği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sanat nesnelere sadece duygusal tepkilerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda alımlayıcılarda düşünsel süreçleri de etkileyerek onlara yeni bakış açıları kazanmalarına ve derinlemesine deneyim sağlamalarına olanak sunduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan sanat, insanlara farklı düşünme biçimleri, duygusal deneyimler ve bakış açıları sunarak iç dünyalarını keşfetmelerine, duygularını ifade etmelerine ve düşüncelerini şekillendirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, alımlayıcılar sanat eserleri aracılığıyla farklı kültürleri, tarihleri ve insan deneyimlerini anlama ve değerlendirme fırsatı bulmaktadır. Bu bağlamda, sanattan elde edilebilecek bilgi, duygu ve deneyimin doğası çok yönlüdür ve kişiden kişiye değişebilir. Sonuç olarak, estetik bilişselcilik kavramı, sanatın insanların zihinsel süreçlerini nasıl etkilediği ve estetik deneyimlerin nasıl bilişsel gelişime katkı sağladığı gibi konuları araştırmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Estetik bilişselcilikte bir kişinin sanattan yeni bir bilgi ve deneyim kazanmaya yatkın olmasını etkileyen faktörlerin sadece bağlam ve estetik özelliklerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir-K.L.; Tasarım-K.L.; Denetleme-K.L.; Kaynaklar-K.L.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi-K.L.; Analiz ve/veya Yorum-K.L.; Literatür Taraması-K.L.; Yazıyı Yazan-K.L.; Eleştirel İnceleme-K.L.; Diğer-K.L.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept-K.L.; Design-K.L.; Supervision-K.L.; Resources-K.L.; Data Collection and/or Processing-K.L.; Analysis and/or Interpretation-K.L.; Literature Search-K.L.; Writing Manuscript-K.L.; Critical Review-K.L.; Other-K.L.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Baumberger, C. (2013). *Art and understanding: In defence of aesthetic cognitivism*. PhilPapers.
- Berlyne, D. E. (1960). The new experimental aesthetics. In D. E. Berlyne (Ed.), *Studies in the new experimental aesthetics* (pp. 1–25). Hemisphere Publication Services.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Carroll, R., Agarwala, A., & Agrawala, M. (2010). Image warps for artistic perspective manipulation. *ACM Transactions on Graphics*, 29(4), 1-9. <https://doi.org/10.1145/1778765.1778864>
- Cervera, R. L., Wang, M. Z., & Hayden, B. Y. (2020). Systems neuroscience of curiosity. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 35, 48–55. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2020.06.011>
- Christensen, A. P., Cardillo, E. R., & Chatterjee, A. (2023). Can art promote understanding? A review of the psychology and neuroscience of aesthetic cognitivism. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/aca0000541>
- Coccagna, M., Avanzini, P., Portera, M., Vecchiato, G., Destro, M. F., Sironi, A. V., Salvi, F., Gatti, G., Domenicali, F., Folgieri, R., Banzi, A., Elisabetta, C., Lanzoni, L., Antonella, V., Bisi, M., Cesari, S., Vivarelli, A., Pier, G. B., Camillo, G. S., ... Mazzacane, S. (2020). Neuroaesthetics of art vision: An experimental approach to the sense of beauty. *Journal of Clinical Trials*, 10(2), 1-8. <https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/807787/1682543/neuroaesthetics-of-art-vision-an-experimental-approach-to-the-sense-of-beauty.pdf>
- Diffey, T. J. (1995). What can we learn from art?. *Australasian Journal of Philosophy*, 73(2), 204-211. <https://doi.org/10.1080/00048409512346541>

- Elliott, R. K. (1966). Aesthetic Theory and the Experience of Art. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 67, 111-126. <https://www.jstor.org/stable/i408492>
- Fiedler, K. (2017). *Görsel sanat eserleri konusunda yargıda bulunmak üzerine* (H. Anay, Çev.). Janus Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi, 2016)
- Gibson, J. (2008). Cognitivism and the Arts. *Philosophy Compass*, 3(4), 573-589. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2008.00144.x>
- Graf, L. K., & Landwehr, J. R. (2015). A dual-process perspective on fluency-based aesthetics: The pleasure-interest model of aesthetic liking. *Personality and Social Psychology Review*, 19(4), 395-410. <https://doi.org/10.1177/1088868315574978>
- Graham, G. (1996). Aesthetic cognitivism and the literary arts. *Journal of Aesthetic Education*, 30(1), 1-17. <https://doi.org/10.2307/3333229>
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, 26(2), 91-108 <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>
- Ishai, A., Fairhall, S. L., & Pepperell, R. (2007). Perception, memory and aesthetics of indeterminate art. *Brain Research Bulletin*, 73(4-6), 319-324. <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2007.04.009>
- Ishizu, T., & Zeki, S. (2013). The brain's specialized systems for aesthetic and perceptual judgment. *European Journal of Neuroscience*, 37(9), 1413-1420. <https://doi.org/10.1111/ejn.12135>
- Kagan, M. (1982). *Güzellik bilimi olarak estetik ve sanat* (A. Çalışlar, Çev.). Altın Kitaplar. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi, 1971).
- Kant, I. (2016). *Yargı yetisinin eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi, 1790, 1793).
- Kenett, Y. N., Humphries, S., & Chatterjee, A. (2023). A thirst for knowledge: Grounding curiosity, creativity, and aesthetics in memory and reward neural systems. *Creativity Research Journal*, 35(3), 412-426. <https://doi.org/10.1080/10400419.2023.2165748>
- Klapp, S. T., & Jagacinski, R. J. (2011). Gestalt principles in the control of motor action. *Psychological Bulletin*, 137(3), 443-462. <https://doi.org/10.1037/a0022361>
- Kuplen, M. (2023). *Kant's aesthetic cognitivism: On the value of art*. Bloomsbury Publishing.
- Laçınbay, K. (2020). Estetik algılama ve sanatsal yaratım sürecinde sanat motivasyonunun önemi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(2), 775-795. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1255137>
- Leder, H., Belke, B., Oeberst, A., & Augustin, D. (2004). A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. *British Journal of Psychology*, 95(4), 489-508. <https://doi.org/10.1348/0007126042369811>
- Markovic, S. (2012). Components of aesthetic experience: aesthetic fascination, aesthetic appraisal, and aesthetic emotion. *i-Perception*, 3(1), 1-17. <https://doi.org/10.1068/i0450aap>
- Marmodoro, A. (2020). Aesthetic cognitivism. *The Journal for the Philosophy of Language, Mind and the Arts*, 1(1), 41-52. <http://doi.org/10.30687/Jolma//2020/01/003>
- Matthen, M. (2017). The pleasure of art. *Australasian Philosophical Review*, 1(1), 6-28. <https://doi.org/10.1080/24740500.2017.1287034>
- Özsoy, G. (2008). Üstbiliş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 713-740. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256304>
- Reber, R., Wurtz, P., & Zimmermann, T. D. (2004). Exploring "fringe" consciousness: The subjective experience of perceptual fluency and its objective bases. *Consciousness and Cognition*, 13(1), 47-60. [https://doi.org/10.1016/S1053-8100\(03\)00049-7](https://doi.org/10.1016/S1053-8100(03)00049-7)
- Seeley, W. P. (2013). Art, meaning, and perception: A question of methods for a cognitive neuroscience of art. *British Journal of Aesthetics*, 53(4), 443-460. <https://doi.org/10.1093/aesthj/ayt022>
- Weichselbaum, H., Leder, H., & Ansorge, U. (2018). Implicit and explicit evaluation of visual symmetry as a function of art expertise. *i-Perception*, 9(2), 1-24. <https://doi.org/10.1177/2041669518761>
- Yeh, Y. C., & Peng, Y. Y. (2019). The Influences of aesthetic life experience and expertise on aesthetic judgement and emotion in mundane arts. *International Journal of Art & Design Education*, 38(2), 492-507. <https://doi.org/10.1111/jade.12213>
- Yetkin, S. K. (1972). *Estetik doktrinler*. Bilgi Yayınevi.
- Zeki, S. (1999). Art and the brain. *Journal of Consciousness Studies*, 6(6-7), 76-96. https://www.researchgate.net/publication/233603316_Art_and_the_Brain
- Zeki, S., Bao, Y., & Pöppel, E. (2020). Neuroaesthetics: The art, science, and brain triptych. *PsyCh Journal*, 9(4), 427-428. <https://doi.org/10.1002/pchj.383>